

תוכן העניינים

7	הקדמה מאת יעקב גולומב
	1. החינוך בשירות האותנטיות 8
	2. החינוך בשירות ההומניזם 12
	3. שיחות על החינוך 14
	4. התרגום 16
	5. עם המהדורה השנייה 17

מסות על חינוך לתרבות

21	שופנהאור כמחנך
82	על עתיד מוסדות החינוך שלנו
	מבוא 82
85	הקדמה, שיש לקרוא לפני ההרצאות אף שבעצם אינה נוגעת אליהן
	הרצאה ראשונה 87
	הרצאה שנייה 100
	הרצאה שלישית 113
	הרצאה רביעית 125
	הרצאה חמישית 138
151	ביבליוגרפיה נבחרת

הקדמה

מאת יעקב גולומב

שתי המסות שלפנינו, שהן הדיונים השלמים היחידים של ניטשה בשאלות חינוך, עוסקות במה שניתן להגדיר בתמציתיות, בקשר המהותי החייב לשרוד לדעתו בין שתי משמעויות של המילה הגרמנית Bildung, דהיינו בין חינוך לתרבות. החינוך הנכון על פי ניטשה הוא מטעם התרבות ולמענה. על כן, חובה על כל מחנך שהחינוך ההומניסטי עדיין קרוב ללבו, לקוראן ולנסות וליישם את לקחייהן בכיתתו ובבית ספרו.

מסות אלו נכתבו במידת מה כתגובת ניטשה להתפתחויות מסוימות בחינוך הגרמני באמצע המאה התשע עשרה. חינוך זה פסק מלהתרכז בעניינים שברוח ובקידום התרבות ונענה לצורכי צבא, מדינה וכלכלה תעשייתית, בהדגישו את האימון הטכני, המדעי והמקצועי. ואף על פי כן, יפה כוחן של מסות אלו – ואולי אף במשנה תוקף – לימינו אנו.

התומכים בחינוך ההומניסטי לשמו בימי ניטשה, נסוגו למגדלי השן ונסתגרו בתוכם. הם דגלו בבידועה ומחקר בלבד וטענו שאין על החינוך לשרת מטרות מעשיות כלשהן. ניטשה, בעודו מקבל (אם כי בדוחק) את הצורך בלמדנות ובמיומנות, החזיק בדעה שאין תכלית החינוך להעמיד חוקרים מלומדים, או אנשים כשירים למלא תפקידים במדינה, בחברה ובתעשייה. לדעת ניטשה, חייב החינוך לעסוק בניסיון לטפח בני אדם אותנטיים. ובאשר מושג האותנטיות, שעדיין מופיע אצל ניטשה בשם Wahrhaftigkeit = אמתות, הוא מרכזי לפילוסופיה שלו ולאסכולה האקסיסטנציאליסטית שצמחה ממנה¹ – אפשר לומר בוודאות ששתי המסות, ובעיקר "שופנהאור כמחנך" מכילות את עיקרי הפילוסופיה הניטישיאנית המוקדמת ובמידה רבה גם המאוחרת.

1 ראה: י' גולומב, 'אביר האמונה או גיבור הכפירה? בחיפושי האותנטיות מקירקגור עד קאמי', ירושלים ותל-אביב: שוקן (בדפוס); ר' סיגד, 'אקסיסטנציאליזם' ירושלים: מוסד ביאליק, 1975.

על עתיד מוסדות החינוך שלנו

מבוא

הכותרת שנתתי להרצאותיי אלה, מטבעה צריכה להיות מוגדרת, ברורה ונוקבת ככל האפשר כמתחייב מכותרת כלשהי. ברם, כמיטב הרגשתי עתה, הכותרת קצרה מדי מחמת פסקנות יתר ועל כן שוב נעשתה בלתי ברורה. חייב אני אפוא לפתוח בהסבר כותרת זו ובציון מטרותן של הרצאות אלה לפני מאזיני הנכבדים, ובמקרה הצורך אף להתנצל. כאשר הבטחתי לדבר על עתיד מוסדות החינוך שלנו, לא חשבתי כלל לעסוק לעת עתה בעתידו המיוחד והתפתחותו הנוספת של המכון שלנו בבזל. ככל שיראו טענותיי הכלליות לעתים קרובות כניתנות ליישום במוסד החינוכי שלנו, לא העליתי אפשרות זו ומכאן שגם אינני חפץ לשאת באחריות להסקת לקחים בדרך זו, מן הטעם הפשוט שאני רואה את עצמי זר וחסר ניסיון למדי ומרגיש שאינני מתמצא דיו במצב העניינים המקומי לשפוט נכונה מערך כה מיוחד של יחסי חינוך ולהתוות בבטחה את עתידו. ואולם, היטב ברור לי, באיזה מקום אני נושא הרצאות אלה, דהיינו, בעיר השוחרת להשכיל ולחנך את אזרחיה באורח נשגב ובלי כל יחס לגודלה עד שהיא מביישת את הערים הגדולות. ברי לי אפוא כי לא אשגה אם אניח שבמקום, שבו נעשה כל כך הרבה למען דברים אלה, גם חושבים רבות עליהם. מכיוון שכך, צריכה להיות משאלתי, כן אף הנחתי, לעמוד עם מאזיניי כאן בשיג ושיח רוחני, עם כל אלה שבאותו האופן הוגים עמוקות בשאלות חינוך והשכלה ואף מלאי רצון הם לקדם במעשה מה שהכרתם מצדיקה. רק מאזינים כאלה, בשים לב לגודל המשימה וקוצר הזמן, יוכלו להביניני – וגם אז לכשינחשו לאלתר את מה שאוכל אך לרמוז עליו, ישלימו את מה שאצטרך לחשות, בהיותם בעצם זקוקים אך ורק לתזכורת ולא ללימוד מחדש.

בעוד אני חייב לסרב מכול וכול להיחשב כיועץ בלתי קרוא באולפני בזל בשאלות חינוך, עוד פחות מכך מתכוון אני להתנבא מתוך פרספקטיווה שלמה של תרבות עם עכשווית על העתיד לבוא, בחינוך ובאמצעי לימוד: במרחבי האופק העצומים כל כך מתעמעם מבטי, ובדומה לכך מטשטש מחמת קרבה גדולה מדי. בכותרת: מוסדות החינוך שלנו, אני מתכוון לפיכך לא לאלה שבזל, וגם לא לצורות לאיך ספור הנפוצות בהווה במרחבי כל העמים אלא לסוגי המכונים הגרמניים, שעליהם

שמחתנו כאן. עתידם של מכונים גרמניים אלה יעסיק אותנו, דהיינו עתיד בית הספר העממי הגרמני, בית הספר התיכון הגרמני, הגימנסיות הגרמניות ועתידן של האוניברסיטאות הגרמניות. לעת עתה נמנע כליל מהשוואות והערכות כלשהן ובעיקר נישמר מן התעותע המחניף, כאילו מצבנו אנו, ביחס לתרבויות עמים אחרות מהווה מופת כללי שאין למעלה ממנו. נסתפק בכך שאלה הם בתי חינוך שלנו שלא באקראי דבקו בחיינו, לא נתלו עלינו כמין בגד, אלא כאנדרטות חיות לזרמים תרבותיים ממשיים – שבתצורות אחדות הם כ"כלי בית לאבות־אבות"¹ הקושרים אותנו אל עברו של העם, ובתכונות מהותיות הם מורשת קדושה ומכובדת כל כך, שאדע לדבר על עתידם של מוסדות החינוך שלנו רק במובן היותם הקירוב הגבוה האפשרי לרוח האידאלית שחוללה אותם. נוסף על כך נהיר לי, שהשינויים הרבים שהותרו בהווה למוסדות חינוך אלו, כדי להפכם ל'אופנתיים'² הם ברובם רק עיוותים וסטיית של המגמות הנשגבות המקוריות ששימשו להם בסיס. ומה שמעייזים אנו מבחינה זו לקוות מן העתיד, הוא חידוש כללי, רענון וטיהור כזה של הרוח הגרמנית שבעקבות כך גם מוסדות אלה ייוולדו כביכול מחדש, ואז אחרי לידה מחדש זו ייראו הם ותיקים וחדשים כאחד. ואילו כעת הם תובעים במפגיע להיות בראש ובראשונה 'מודרניים' ו'אופנתיים' בלבד.

רק לאור תקווה זו נושא אני דברים אלה על עתידם של מוסדות החינוך שלנו, וזוהי הנקודה השנייה המסבירה את חובתי להתנצל. שהרי יומרה גדולה היא מאין כמותה לרצות ולהיות נביא, כך שעצם הניסיון להסביר כי אין אדם חפץ בכך כבר נשמע מגוחך משהו. אף אחד אינו רשאי להרשות לעצמו להשמיע בטון נבואי את דבריו על עתיד החינוך שלנו ועל אמצעי לימוד והשיטות הקשורות בו, כאשר אינו יכול להוכיח, שהחינוך העתידי הוה מצוי כבר במידה מסוימת בהווה ושכל הדרוש הוא לתגברו כדי לממש את השפעתו ההכרחית על בתי הספר ומוסדות החינוך. ברשותכם אבקש אך לנחש את העתיד על פי הקרביים של ההווה, בדומה למגידי העתידות הרומים,³ דבר, שבמקרה זה אומר לא יותר ולא פחות מאשר להעניק ניצחון לאחת מן המגמות החינוכיות הרווחות משכבר, אף על פי שבשעה זו אינה אהודה, נכבדה, נפוצה. היא תנחל ניצחון, בכך אאמין באמונה שלמה, יען כי עומד לצדה בעל הברית החזק והאדיב ביותר, הטבע. ברם, איננו רשאים לשמור עניין זה בסוד, דהיינו שרבות מהנחותיה של שיטת החינוך המודרנית שלנו נושאות אופי בלתי טבעי ושחולשותיו ההרסניות ביותר של זמננו קשורות במישרין עם שיטות החינוך הבלתי טבעיות הללו. המשלים לחלוטין עם הזמן הזה ומקבלו כמשהו 'המובן

1 גיתה, 'פאוסט', חלק ראשון, עמ' 29 (שורה 408 במהדורות אחרות).

2 zeitgemäß = מותאם לזמנו.

3 Haruspex, כוהנים שהתנבאו וחזו עתידות על פי הקרביים של הקרבנות בפולחנים אטרוסקיים ורומיים.

הרצאה ראשונה

מאויני הנכבדים,

הנושא שאתם אמורים להגות בו עמי הוא כל-כך רציני וחשוב ובמובן מסוים כל-כך מדאיג, עד שגם אני, כמוכם, הייתי הולך לכל איש ואיש, שיבטיח ללמד משהו על אודותיו. ואף אם אותו איש עדיין היה צעיר למדי, ואף אם רעיונותיו כשלעצמם לא היו מתקבלים על הדעת, אף על פי כן הייתי הולך אליו בתנאי שיש בכוחו להיענות היענות מספקת למשימה זו. ייתכן, שבכל זאת הוא שמע משהו נכון על השאלה המדאיגה בדבר עתיד מוסדות החינוך שלנו, ורצה לחזור על כך ולספרו לכם, ייתכן שהיו לו מורים בעלי משקל שנאותו להתנבא על העתיד, בדומה למגידי העתידות הרומים¹ מתוך מעי ההווה. למעשה גם אתם תוכלו לצפות למשהו דומה ממני. פעם הטיתי אוזן בנסיבות מוזרות כלשהן אך בלתי מזיקות לחלוטין, לדרשיח על אודות הנושא ההוא בין שני אישים הראויים לתשומת לב. בויכרוני נחרטו היטב עיקרי הדברים מדיונם והאופן והצורה שבה טיפלו בסוגיה זו, וכל אימת שאני מהרהר בעניינים דומים אני מגיע למסלול דומה, אלא שלעתים אין בי אותו הביטחון האמין שגילו לאויני ולתדהמתי אותם האישים בהביעם את האמנות האסורות וכן את תקוותיהם המעוגנות בתעוזה. לכן, על אחת כמה וכמה נראה לי כמועיל, לקבוע אחת ולתמיד שיחה כזו בכתב, כדי לגרות גם את האחרים לחריצת משפט לגבי דעות, השקפות ואמרות המושכות כל-כך תשומת לב. ולשם כך מאמין אני, מטעמים מיוחדים, שעלי לנצל דווקא הזדמנות זו של ההרצאות הפומביות הללו.

אני מודע היטב באיזה מקום אני מעביר שיח זה של הגיגים כלליים ושיקולי דעת, דהיינו, בעיר השוחרת השכלה וחינוך לאזרחיה באורח נשגב ובלי כל יחס לגודלה, בהיקף שצריך לבייש את הערים הגדולות ממנה. מובטחני אפוא כי לא אשגה אם אניח, שבמקום שבו נעשה כל-כך הרבה למען דברים אלה, גם חושבים רבות על אודותם. ואכן, רק נוכח מאוינים כאלה אוכל להיות מובן כהלכה במוסרי את הדיווח על הדרשיח ההוא – מאוינים שינחשו לאלתר, את מה שאוכל אך לרמוז על אודותיו,

שישלימו, את מה שאשתיק, מאזינים שבעיקר יודקקו לתזכורת בלבד ולא ללימוד מחדש.

עתה, הסכיתו נא מאזיני הנכבדים, להתנסותי התמימה ולשיח התמים פחות של שני הגברים, שבשמם עדיין לא נקבתי.

בואו ונעמיד עצמנו במצבו של סטודנט צעיר כאן, דהיינו במצב, אשר בורם הזמן הסוער ואחוז התזוית הזה הוא כמעט בלתי אפשרי. חייב אדם להתנסות במצב זה, כדי שיראה בכלל כאפשרית טפיחת כתף עצמית שאננה כזו, קורת רוח אדישה כזו לרגע ולזמניות. במצב זה ביליתי, יחד עם חבר בן גילי, שנה אחת באוניברסיטת בון על הריין² שנה אחת, שבהיעדר כל תכניות ומטרות בה וניתוק מכל כוונות לעתיד נשאה אופי כמעט חלומי על פי הרגשתי כיום. שנה זו מוסגרה משני צדדיה, בפרקי זמן של התפתחות שלפני כן ולאחר מכן. שנינו נותרנו באין מפריע, אם כי בו בזמן היינו יחדיו באגודה רבת חברים שמיסודם היו בעלי נטיות ושאירות שונות משלנו. לעתים התקשינו להגיח את דעתם, או להשיג ריקם את דרישותיהם העירניות יתר על המידה של בני גילנו. אפס כי תחרות זו עם היסודות המתנגדים, כאשר זיכרונה עולה בי עתה, דומה בטבעה לכל מיני עכבות בהן מתנסה כל אחד מאתנו בחלומותינו, כאשר למשל אנו מדמים שביכולתנו לעוף, אך בגלל אבני נגף בלתי ברורים אנו חשים כמוחזקים מאחור.

היו לי ולחברי זיכרונות מרובים מתקופות ילדותנו, מימי הגימנסיה המשותפות שלנו, ואחת מהן חייב אני לציין במפורט, שכן היא החוט המקשר להתנסותי התמימה. יחד עם החבר ההוא לפניו בעת מסע על הריין שיזמנו בשלהי הקיץ, הגינו תכנית אחת, כמעט באותו הזמן ובאותו המקום – ובכל זאת בנפרד – ודווקא בגין צירוף מקרים יוצא דופן זה הרגשנו אנוסים להוציאה אל הפועל. מנינו וגמרנו אז לייסד מועדון קטן של חברים ספורים, במטרה למצוא לנו מסגרת יציבה מחייבת לנטיותינו היצירתיות באמנות ובספרות, לאמור בפשטות: כל אחד מאתנו יתחייב לשלוח מדי חודש בחודשו יצירה מקורית, שיר או מסה או תרשים אדריכלי או יצירה מוסיקלית, שכל אחד מן האחרים יהיה רשאי להעבירה תחת ביקורת ידידותית, גלוית לב בלתי מסויגת. כך קיוונו לעורר ולרסן את יצרינו היצירתיים באמצעות בקרה הדדית. ואמנם הצלחת דרך זו הייתה כה רבה, שתמיד היינו אסירי תודה ואף התייחסנו בחגיגות לאותו רגע ולאותו מקום שבו עלה רעיון זה בלבנו. עניין זה מצא לו מיד דפוס נאות, שעה שהתחייבנו זה לזה, לפקוד, ככל שיתאפשר הדבר, מדי שנה באותו היום את האתר המבודד ליד רולאנדשק³ שבו פעם אחת, בשלהי קיץ, ביושבנו זה ליד זה שקועים בהרהורים הגענו לפתע בהשתלהבות

2 ניטשה למד פילולוגיה קלסית באוניברסיטת בון בשנת 1864.

לאותה החלטה. למען הדיוק, התחייבות זו לא נתמלאה דיה; אך דווקא משום כך, הואיל והעיקו על מצפוננו מחדלים אחדים במשך השנה הסטודנטיאלית ההיא בבון, גמרנו אומר אנו השניים בהחלטיות גמורה, כשלבסוף שוב שהינו שהות של קבע על גדות הריין, למלא הפעם לא רק אחרי התחייבותנו שלנו, אלא גם אחרי צו הרגש שלנו ולהשביע את הכרת הטובה שלנו על ידי שנפקוד ביום המתאים את האתר ברולאנדשק באורח מרום.

אך עניין זה לא היה קל עבורנו, שכן בדיוק באותו יום, אגודת הסטודנטים רבת החברים והפעלתנית, שתמיד עיכבה את מעופנו, העמידה מכשולים על דרכנו ומשכה בכל החוטים ובכל הכוחות כדי לעצרנו. אגודתנו הועידה לאותו מועד מסע חגיגי גדול לרולאנדשק, כדי לחזור ולהבטיח, כתום מחצית השנה, את שלמות החבורה ולשלוח אחריכך את חבריה הביתה עם זיכרונות פרדה נעימים ביותר.

היה זה יום מושלם, שלפחות באקלים שלנו אפשרי רק בשלהי הקיץ. שמים וארץ נהרו זה אל זה בתואם ובשלווה, ובחום השמש המופלא התמזגה רעננות סתוית בתכול האינסוף. עלינו על אניית הקיטור בתהלוכה ססגונית בל תיאמן, שכן, בצד קדרות הלבושים האחרים, הסטודנטים בלבד עוד הרשו לעצמם להשתעשע. האנייה הייתה מקושטת לכבודנו בחגיגיות ואנחנו תלינו את דגל אגודתנו על סיפונה. משתי גדות הריין נשמעו מדי פעם יריות איתות, שבאמצעותן בישרנו לשוכני הריין ומעל לכול למארחנו ברולאנדשק על התקרבותנו. לא אספר עתה על התהלוכה הסואנת, ממקום הנחיתה והלאה דרך המקום הנסער והסקרני, ועוד פחות מכך על ההלצות והבדיחות, שלא היו מובנות לכל אחד, שהחלפנו בינינו לבין עצמנו. אפסח גם על הסעודה שהפכה בהדרגה נרגשת, אף פראית כלשהי, ועל ההפקה המוסיקלית שלא תיאמן, שבה חייבים היו כל המסובים לקחת חלק כיחידים או כמקהלה, שעליה צריך הייתי אני, כיועץ המוסיקלי של אגודתנו, לנצח עתה, ואף לערוך חזרות לפני כן. בסיומו הפראי כלשהו של הקטע, שמהירותו הלכה וגברה, רמזתי לחברי, ובאמצע יללת האקורד המסיים נעלמנו שנינו מבעד לדלת בהותירנו מאחורינו כעין תהום רעשנית ושואגת.

לפתע מצאנו את עצמנו בדומייה המרעננת, עצורת הנשימה של הטבע. הצללים כבר הלכו והתארכו, השמש יקדה ללא נייע אם כי נטתה כבר לשקוע, ומן הגלים הירקרקים המתנוצצים של הריין נשבה רוח קרירה, קלילה אל מול פנינו הלוהטים. טקס הזיכרון שלנו דרש מאתנו אך ורק את שעות היום המאוחרות, ועל כן חשבנו למלא את רגעי האור האחרונים באחד מתחביבנו, שהיינו אז כה משופעים בהם. בעת ההיא היינו להוטים לירות באקדחים, ולימים, בעת שירותנו הצבאי, צמחה לכל אחד מאתנו תועלת רבה מהמיומנות שרכשנו. שָׁרַת אגודתנו הכיר את מקום המטווח המרוחק והנישא משהו והקדים להביא לשם את אקדחינו. המקום ההוא השתרע על רמה גבנונית, סמוך לשוליו העליונים של היער שכיסה את רכסי ההרים